

"שנת הגורל" - הצעה להוראת אירועי "ליל הבדולח" בהקשר של שנת 1938*

היבטים היסטוריים ופדגוגיים

מיועד לחטיבת ביניים

פתיחה

כותרת רשימה זו, 1938 - שנת הגורל, לקוחה ממסמך של משרד החוץ הגרמני (ראו ב"קישורים רלוונטיים") מ-25 בינואר 1939. המסמך עוסק בניתוח מדיניות הממשלה הגרמנית כלפי היהודים ומציג את מטרותיה של המדיניות לעתיד לבוא. אחד המשפטים הראשונים במסמך זה אומר:

"כנראה אין זה מקרה כי שנת 1938, שנת הגורל, לא זו בלבד שהביאה לידי הגשמה את המושג של גרמניה גדולה יותר, אלא אף קירבה באותה עת את השאלה היהודית לפתרונה. המדיניות הגרמנית כלפי היהודים הרי הייתה הן הסיבה והן התוצאה של מאורעות 1938."

כך, בשני משפטים קצרים, מציג לנו מסמך רשמי של משרד החוץ את הקשרים הפנימיים בין ערוצי המדיניות השונים של המשטר הנאצי. ניתן להניח, שמסמך של משרד החוץ יעסוק בעניינים של מדיניות חוץ ויניח את הנושאים היהודיים לגופי השלטון האחראים להם – וכאלה אינם חסרים, כידוע. מכאן, שעצם העיסוק של משרד החוץ בעניינים יהודיים, ובמיוחד בניתוח אירועי 1938, ראוי לבדיקה וניתוח. מאמרו של דוד בנקיר הסוקר ומנתח את המדיניות האנטי-יהודית בשנות ה-30, מרחיב ומעמיק את המוצע כאן ויכול להוות מקור לתלמידים מתעניינים.

חשוב גם לציין, שתאריך התעודה - 25 בינואר 1939 - הוא חמישה ימים בלבד לפני נאומו הידוע של היטלר ב"רייכסטאג" במלאות שש שנים לעלייתו לשלטון. בנאום זה פרס היטלר את תפיסתו המדינית ביחס למצב הפוליטי באירופה כולה, לרבות האפשרות למלחמה קרובה, ואת מדיניותו כלפי היהודים. ב"חלק היהודי" של נאומו הארוך מאוד, השמיע לראשונה בפומבי איום מפורש כלפי היהודים:

"היום ארצה שוב להתנבא: אם יעלה בידי יהדות הממון הבינלאומית באירופה ומחוצה לה לדרדר את העמים פעם נוספת למלחמה עולמית – אזי לא תהיה התוצאה בולשביזציה של העולם ועמה ניצחון היהדות, אלא השמדת הגזע היהודי באירופה."

ברשימה זו נעמיק בפוגרום "ליל הבדולח", מתוך שילובו של האירוע בתוך ההקשר הכולל של שנת 1938, כפי שנובע מן הציטוט ממסמך משרד החוץ. עיון ולימוד בדרך זו יאפשר לתלמידים הבנה טובה יותר של התהליכים המגיעים לשיאם ב"ליל הבדולח".

דרך לימוד כזאת משיגה כמה יעדים:

- הבנת הגורמים והסיבות שהביאו לפוגרום "ליל הבדולח" בשילוב ניתוח של תיעוד ראשוני בן התקופה.
- ראיית המכלול של אירועי התקופה במקום התמקדות באירוע הבודד, עם כל חשיבותו. לעניין זה חשיבות רבה גם בהבנת משמעותו של כל תהליך היסטורי.
- שילוב ה"היסטוריות": בחינה וניתוח של התרחשויות בהיסטוריה היהודית בתוך הרצף, כפי שהתרחשו הדברים באמת, ללא האבחנה השכיחה בין היסטוריה כללית ליהודית.

האירועים העיקריים במהלך שנת 1938

נפרוס כעת את האירועים העיקריים בשנת 1938. הצגת המאורעות מלווה בהתייחסות להשלכות הבולטות שלהם על "שנת הגורל" כפי שהן באות לידי ביטוי במסמך הנזכר לעיל של משרד החוץ הגרמני.

שאלות לדין:

- אילו קשרים ניתן לזהות בין מדיניות החוץ לבין המדיניות האנטי-יהודית של גרמניה במהלך שנת 1938?
- מדוע נקראת שנת 1938 "שנת הגורל"?

13 במרס 1938 "אנשלוס": סיפוח אוסטריה לרייך השלישי

חשיבות: זוהי ההתפשטות הראשונה של גרמניה הנאצית מעבר לגבולות שנקבעו לה בהסכמי ורסאי. אין כאן לכאורה כיבוש, כי היטלר נקרא על ידי הממשלה האוסטרית להחזיר את אוסטריה לחיק האומה הגרמנית. מבחינתו של היטלר יש פה התחלת הגשמתה של התביעה להבאת כל הגרמנים לשליטתו של הרייך הגרמני הגדול. חשוב לזכור גם שאוסטריה היא ארץ הולדתו של היטלר. מדיניות אנטי-יהודית: לאחר הסיפוח מופיעים אייכמן ואנשי המחלקה היהודית של הגסטפו בווינה ומפעילים ביחס ל- 200,000 יהודי אוסטריה את מדיניות ההגירה הכפויה. רק מעטים מצליחים להגר בפועל, בשל

חוקי ההגירה של מדינות מערב אירופה וארצות הברית.

נאמר בתעודה של משרד החוץ הגרמני:

"ההכרח בפתרון רדיקלי של השאלה היהודית נבע מן ההתפתחויות במדיניות החוץ, שהביאו לתוספת של 200,000 בני הדת היהודית באוסטריה על 500,000 היהודים תושבי הרייך הישן... המטרה הסופית של המדיניות הגרמנית כלפי היהודים היא הגירתם של כל היהודים היושבים בתחום הרייך".
התוצאה: היווצרותה של בעיית הפליטים היהודיים או, בשם הצופן שלה: בעיית הפליטים הפוליטיים.

13-6 ביולי 1938: ועידת אוויאן

הוועידה הבינלאומית מתכנסת באוויאן שבצרפת לפי יוזמתו של נשיא ארצות הברית רוזוולט כדי לדון

"בשאלת ההגירה מאונס ובגורל בני האדם האומללים שנפגעו ממנה"

ואולם החלטות הוועידה אינן מביאות ישועה או אף הקלה ליהודי אוסטריה, או ליהודים אחרים המנסים להגר: שום מדינה במערב אינה מוכנה לשנות את חוקי ההגירה שלה. רק הרפובליקה הדומיניקנית מוכנה לתת אשרות ל- 100,000 יהודים.

תגובת היטלר: העולם כולו בוכה בדמעות תנין על גורל היהודים בגרמניה, אך באמת אינו מוכן לעשות דבר למענם.

חשיבות: למרות מראית העין של פעילות מדינית נותרים יהודי אוסטריה (בשלב זה עדיין רק הם) חשופים לגורלם וחסרי אונים לפעול לשנותו.

מתוך התעודה של משרד החוץ הגרמני:

"הנשיא האמריקני רוזוולט קרא ב- 1938 לוועידה של מדינות לשם התייעצות בשאלת הפליטים הפוליטיים אשר התקיימו באוויאן ללא תוצאות ממשיות... לשאלה לאיזה יעד סופי יש לכוון את היציאה של היהודים... לא ניתנה תשובה באוויאן, כיון שכל אחת מן הארצות המשתתפות, תוך הצהרה על נכונותה העקרונית להשתתף בפתרון בעיית הפליטים, הודיעה על אי יכולתה לקבל כמויות גדולות יותר של מהגרים יהודים בתחומה. אפילו תנועת הגירה של יהודים הספיקה כדי לעורר במדינות רבות עניין, אם לא הבנה, לסכנה היהודית."

סיום תהליך האריזציה של הכלכלה הגרמנית

תהליך החרמת רכוש יהודי והוצאתם הכוללת של היהודים מן הכלכלה הגרמנית החל בשנת 1937 והושלם במהלך 1938. המסמך של משרד החוץ מרחיב מאוד על המשמעות הכוללת של חיסול עמדות הכוח הכלכליות של היהודים.

חשיבות: גם יהודים שמבקשים להגר מתקשים לעשות זאת, שכן נושלו מרכושם או שהם נתונים בסכנת נישול. התרוששות כלכלית של יהודים יחידים משפיעה גם על אפשרויות הפעולה של הארגון המרכזי של יהודי גרמניה.

השלמת תהליך הנאציפיקציה של גרמניה

במהלך 1938 השלים היטלר את התהליך האיטי יחסית של הפיכת כל זרועות השלטון לנאציות. הדבר בלט במיוחד בהחלפת שר החוץ פון ניראט, שהיה איש המפלגה השמרנית אך לא נאצי, בפון ריבנטרופ, חבר המפלגה ואיש אמונו של היטלר. כמו כן הוחלף שאכט, שר האוצר.

חשיבות: החלפת שר החוץ היא ביטוי לתחושת הביטחון של היטלר וראשי משטרו בשליטתם המוחלטת בגרמניה, לאי-תלותם בחוגים פוליטיים שנזקקו להם להשגת מכובדות בראשית ימיהם בשלטון, ולתחושתם שאין הם זקוקים עוד לשר חוץ לא-נאצי שייראה מתון כלפי העולם.

עצם הכנת המסמך של משרד החוץ המתייחס לנושא הכולל של המדיניות האנטי-יהודית הגרמנית היא ביטוי לחילופי השרים במשרד החוץ.

17 באוגוסט 1938: התקנה בדבר שינוי שמות ליהודים

כל גבר יהודי מחויב להוסיף לשמו את השם "ישראל" וכל אישה יהודייה - את השם "שרה". זה אמצעי חוקי לסימון ברור של היהודים כולם, דבר החושף אותם בפני כול ומבדיל אותם. ראוי להדגיש שקיימת ענישה על אי מילוי הצו הזה, והחשיפה המוחלטת של כל יהודי באמצעות שמו מקלה כל פעולה שתבוא בעתיד. (ארד יצחק (עורך), **השוואה בתיעוד: מבחר תעודות על חורבן יהודי גרמניה ואוסטריה, פולין וברית-המועצות**, יד ושם, ירושלים תשל"ח, עמ' 84).

28-29 בספטמבר 1938: ועידת מינכן

הוועידה מתכנסת לדיון בדרישתה של גרמניה לסיפוח חבל הסודטים המאוכלס בגרמנים רבים ומהווה חלק מצ'כוסלובקיה.

משתתפות הוועידה: גרמניה, בריטניה, צרפת ואיטליה. צ'כוסלובקיה אינה משתתפת.

חשיבות: מבחינת גרמניה יש פה המשך המדיניות התובעת שליטה גרמנית על כל בני הלאום הגרמני והכללת חבלי הארץ המיושבים בהם בתוך הרייך. צ'כוסלובקיה נדרשת לוותר על אזור מתועש, המהווה

למעשה רצועת ביטחון בינה לבין גרמניה והוא עתיר בביצורים. בסיומה של ועידת מינכן מכריז היטלר שאין לו יותר תביעות טריטוריאליות, וצ'מברליין, ראש ממשלת בריטניה, מכריז: "הבאנו שלום לדורנו."

מתוך התעודה של משרד החוץ הגרמני:

"ההישג של מדיניות החוץ הגרמנית במינכן מתחיל לערער את העמדות של היהדות המבוצרות זה מאות בשנים. ועוד: בעת ובעונה אחת עם התמוטטותו של המערך המדיני באירופה המרכזית, שנוצר בורסאי למען השפלתה של גרמניה, נשברה ב 1938 עמדת הכוח של היהודים בוינה ובפראג."

27-28 באוקטובר 1938: גירוש היהודים הפולנים מגרמניה

כ-16,000 יהודים נתיני גרמניה בעלי אזרחות פולנית מגורשים לפולין, לאזור עיירת הגבול זבונשין. הפולנים מסרבים לקבלם, והמגורשים נודדים בין שני צדי הגבול. בין המגורשים: משפחת גרינשפאן. הרשל גרינשפאן בנם אינו בין המגורשים משום שהתגורר בפאריס. אחותו מתארת לו את קורות המשפחה במכתב.

אירוע זה אינו נזכר במסמך משרד החוץ, אך הוא מתקשר היטב לעניין כפיית ההגירה על היהודים, ובמיוחד על אלה שהם אזרחים של מדינה אחרת - פולין, במקרה זה.

7 בנובמבר 1938: ההתנקשות בשגרירות הגרמנית בפאריס

לאחר שקנה אקדח והשאיר פתק לדודו שאצלו התגורר, יצא הרשל גרינשפאן לשגרירות גרמניה וירה במזכיר הראשון שם, פון ראט, כמחאה על גירוש הוריו. וכך כתב בפתק: "לא יכולתי לפעול אחרת. לבי

שותת דם כשאני חושב על הטרגדיה שלנו ושל 12,000 היהודים. עלי למחות בדרך שכל העולם ישמע את מחאתי, וזאת בכוונתי לעשות. אני מבקש את סליחתך".
(פרידלנדר שאול, **גרמניה הנאצית והיהודים שנות הרדיפות 1933 – 1939**, עם עובד 1997, עמ' 304).

הלילה שבין 9-10 בנובמבר 1938: פוגרום "ליל הבדולח"

כתגובה כביכול על היריות בפאריס מפעיל הגסטפו תכנית מגירה (ראו בקישורים רלוונטים את הוראות היינריך ל"ליל הבדולח") לפוגרום אנטי-יהודי ברחבי גרמניה כולה: שריפת 101 בתי כנסת והריסת עוד 76, אלימות פרועה נגד חנויות (7,500 חנויות יהודיות הרוסות) ובתים יהודיים, אלימות כלפי יהודים ואף רצח: 92 יהודים נרצחו ומאות נפצעו. 30,000 גברים יהודיים נלקחו למחנות ריכוז. השלטון נותן להמון המשתולל לעשות כרצונו, וכך נוצר הרושם של התפרצות ספונטנית.

התעודה של משרד החוץ הגרמני מזכירה את האירועים בהקשר הכלכלי שלהם:
"מסע התגמול על רצח מזכיר השגרירות פום ראט החיש את תהליך נישול היהודים מן הכלכלה."
קנס של מיליארד מארק הוטל על היהודים, שחויבו לתקן את ההרס שנגרם...

ואולם "ליל הבדולח" איננו, כידוע, רק אירוע בעל משמעות כלכלית, הוא שיאו של תהליך שלם שהחל עם עליית הנאצים לשלטון. פירוט האירועים המופיע כאן ממחיש היטב, שבשנת 1938 מגיעה גרמניה הנאצית לשיאים במדיניותה בשני קווי הפעולה העיקריים, זה של מדיניות החוץ וזה של המדיניות האנטי-יהודית. לא עוד פעילות זהירה אלא סיפוח ומימוש של תביעות טריטוריאליות תוך קריאת תגר ברורה על המערב ובמיוחד על בריטניה. לא עוד פעולות של חקיקה, ביטול זכויות אזרחיות וכפיית הגירה, אלא אלימות והתחלתו של איום קיומי על יהודי הרייך.

"מדיניות הפיוס" של צרפת ובריטניה כלפי גרמניה אף היא מגיעה בשנה זו לשיאה, ובוועידת מינכן היא באה לידי ביטוי קיצוני ביותר. היטלר מבין, שדרישותיו לא ייתקלו בהתנגדות ובאיומי מלחמה, ולכן הוא הולך ומקצין אותן. בה בעת הוא מבין גם שמדיניותו האנטי-יהודית יכולה להקצין, וגם היא לא תיתקל במחאות ופעולות של הדמוקרטיה המערבית. וכך יכול משרד החוץ לסקור את הפעילות בשני הערוצים הללו ולציין בסיפוק שההצלחות היו מושלמות: גרמניה גדלה, והשאלה היהודית מתקרבת לפתרון.

נראה שחשוב ביותר לעסוק בשנת 1938 כולה, על כל שהתרחש בה, ולא להפריד בין מדיניות החוץ לבין הפעילות האנטי-יהודית. ספק אם ללא תוצאותיה העקרות של ועידת אוויאן היה היטלר מעז כפי שעשה

בוועידת מינכן; ספק אם ללא תוצאות שתי הוועידות היה מתרחש גירוש היהודים הפולנים. הקשרים הפנימיים בין המאורעות ותחושת התגברות הגל והמעברים ממדיניות זהירה לפעילות חריפה ונחרצת במהלך 1938 בולטים מאוד כשהרצף כולו נלמד. ניתן גם להראות, שהפעולות נעשות לסירוגין, פעם במדיניות החוץ ופעם במדיניות אנטי-יהודית.

"ליל הבדולח" הוא אפוא סופו ושיאו של תהליך, פוגרום מתוכנן שהמתין לשעה המתאימה ולתנאים ההולמים לביצועו.

בספרו, **גרמניה הנאצית והיהודים**, מקדיש שאול פרידלנדר פרק נרחב לאירועי "ליל הבדולח", תחת הכותרת: **המתקפה** (פרק 9, עמ' 305 ואילך).

העוצמה והנוראות של פוגרום "ליל הבדולח" וחשיבותו כנקודת מפנה מודגשות בפרק בתיאורים הפרטניים של קורותיהם של יחידים ומקומות שונים ובניתוח הכולל של המאורע כולו ושל השלכותיו בימים ובחודשים שבאו אחריו.

שילוב דוגמאות של התרחשויות, אירועים, תעמולה והסברים מתוך המצוי בספר בלימוד הנושא, יכול להוות סיכום משמעותי לניתוח "שנת הגורל" כולה, ושיאה הקיצוני והטראגי ב"ליל הבדולח".

נביא כאן ציטוטים אחדים מתוך הפרק, בעיקר כאלה העוסקים בתגובות ובהתפתחויות שבאו מייד לאחר הפוגרום.

- מתוך יומנו של גבלס בליל ה-9 בנובמבר: "בנסיעתי למלון, שמשות מתנפצות. בראוו! בראוו! בתי הכנסת עולים באש כמו בקתות גדולות וישנות... " (שם, עמ' 308).
 - מתוך מאמר של גבלס ביומון המפלגה "פולקישר ביאובכטר" ב-12 בנובמבר... "היהודי גרינשפאן היה נציג היהדות. הגרמני פום ראט היה נציג העם הגרמני. בפאריס ירתה אפוא היהדות בעם הגרמני. ממשלת גרמניה תגיב בדרך חוקית אבל בחומרה." (שם, עמ' 316).
 - מדברי גרינג ב-12 בנובמבר 1938: "לא הייתי רוצה להיות יהודי בגרמניה" (שם, עמ' 320).
 - ב-15 בנובמבר סולקו מבתי הספר הילדים היהודים שעדיין למדו בהם.
- מתוך מכתב שנשלח באותו יום לכל מוסדות המדינה והמפלגה: "אחרי הרצח השפל בפאריס אין לדרוש משום מורה גרמני שיוסיף ללמד ילדים יהודים... אני מוציא הוראה לביצוע מייד: הלימודים בבתי הספר הגרמניים אינם מותרים עוד ליהודים... יש לסלק את כל התלמידים היהודיים שעדיין לומדים" (שם, עמ' 321)

אלה כאמור רק ציטוטים אחדים שניתן לשלבם בלימוד הנושא. הפרק מתייחס גם לתגובות הבינלאומיות של ממשלות ועתונות ולהשפעותיו של "ליל הבדולח" על ביצוע הסכמי מינכן ועל מערכת היחסים הבינלאומיים. בהנחה שיהיו מורים שיהיו מעונינים להרחיב מעט יותר מן המקובל בנושא זה, ניתן לחשוב על עבודה בקבוצות שיציגו זוויות שונות של ההתרחשויות והתגובות עליהן, בדרך של הכנת עיתון או שידור רדיו, או גם הכנת סרט וידאו. הדרמטיות העצומה המצויה באירועים יכולה לאפשר דרכי למידה חווייתיות יותר.

המלצות לשילוב ספרות יפה

שתי המלצות לשילוב ספרות יפה בהוראת קורות יהדות גרמניה 1933 – 1939, עם דגש מיוחד על "ליל הבדולח":

הופמן יואל, ספר יוסף, כתר(אין שנת הוצאה), ירושלים, עמ' 51.

הנובלה **ספר יוסף** (מתוך קובץ סיפורים בשם זה), עוסקת במקביל במשפחה גרמנית ובמשפחה יהודית החיות בגרמניה בעשורים הראשונים של המאה ה-20. מבחינה היסטורית מגיע הסיפור עד "ליל הבדולח", שעה שגיבוריו מתנגשים התנגשות בלתי נמנעת. החיבורים לאירועי התקופה והתיאור של מה שהתרחש ב"ליל הבדולח" מנקודת הראות הייחודית של הסיפור יוסיפו ממד ועומק ללימוד הנושא. הסיפור מתאים לתלמידים בוגרים ויכול להוות גם נקודת מפגש בין תחומית של הוראת ההיסטוריה והספרות. כמו כן ניתן להציע את הספר לתלמידים המתעניינים בספרות בהקשר לימוד התקופה, וגם כנושא לעבודה מזווית ייחודית לתלמידים מתעניינים.

ריכטר פיטר, שמו היה פרידריך, יד ושם, ירושלים תשמ"א

ספר ותיק יחסית זה מתאים מאוד לתלמידי חטיבת הביניים.

הספר כתוב בגוף ראשון מפיו של נער גרמני, והוא מתאר את קורותיו שלו ושל חברו הטוב פרידריך שניידר היהודי, מ-1925 ועד 1942, עת נשלחו יהודי גרמניה למזרח. הספר הוא אוסף של סיפורים קצרים, כל אחד מתייחס לאירוע או חקיקה או אווירה מתפתחת. ליד כותרת כל סיפור מצוי התאריך הממקם אותו בתוך הרצף. בהיותו מסופר דרך עיניו של נער, וגם בשל המבנה של פרקים קצרים היוצרים לבסוף את המכלול, אפשר בהחלט לבחור סיפור או שניים לעבודה בכיתה על נושא שנבחר עם תלמידים בגילאי חטיבת הביניים ולהמליץ על הספר כולו לקריאה.

סיפורים אחדים מתרחשים בשנת 1938, וביניהם: בבריכת השחייה, שבו מתבררת משמעות התקנה להוספת השמות ישראל ושרה לתעודות של יהודים, ו-הפוגרום, העוסק ב"ליל הבדולח" מנקודת הראות של הנער הגרמני הנסחף ליטול חלק בהרס ובוונדליזם שמשתולל ברחובות. ראוי גם לציין כאן, שספר זה יכול להיות מקור מעולה לפעילות לימודית וחינוכית גם בהקשרים אחרים, ובראשם בתקופה הסמוכה ליום השואה.

* ההצעה לפעילות זו מבוססת על מאמרה של אפרת בלברג. במאמר נערכו שינויים על מנת להתאימו לשימוש באינטרנט.
מקור: בלברג אפרת, **בשביל הזיכרון**, גיליון 30, ביה"ס המרכזי להוראת השואה, יד ושם, ירושלים 1998, עמ' 43-53.